

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ

Петров Є.Ю.,

здобувач Харківського національного
університету внутрішніх справ

У статті проаналізовані права іноземців в Україні в політичній сфері та їх особливості порівняно з політичними правами громадян України. На підставі проведеного дослідження автором визначений обсяг політичних прав іноземців в Україні та їх закріплення в законодавстві України.

Ключові слова: Конституція України, права та свободи, іноземці.

В статье проанализированы права иностранцев в Украине в политической сфере и их особенности сравнительно с политическими правами граждан Украины. На основании проведенного исследования автором определен объем политических прав иностранцев в Украине и их закрепление в законодательстве Украины.

Ключевые слова: Конституция Украины, права и свободы, иностранцы.

The article analyzes rights of foreigners in Ukraine in political sphere and their feature compared with the political rights of citizens of Ukraine. On the basis of the conducted research the author defined the volume of the political rights of foreigners in Ukraine and their fastening in the legislation of Ukraine.

Keywords: Constitution of Ukraine, rights and freedoms, foreigners.

Проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи з футболу "Євро-2012", розширення співробітництва України з іноземними державами в багатьох сферах та прагнення нашої держави до повноцінного членства в Європейському Союзі актуалізує питання вдосконалення забезпечення прав, свобод та обов'язків іноземців в Україні. Вищевказана проблематика, хоча і розглядається в юридичній літературі (зокрема, такими вченими як: Андрієнко В.Д., Бритченко С.П., Копейчиков В.В., Кравченко В.В., Назаренко Є.В., Рабинович П.М., Скакун О.Ф., Тодика Ю.М., Фрицький О.Ф., Цвік М.В., Чехович С.Б.), але потребує свого подальшого вивчення. Актуальним в цьому плані є і визначення та забезпечення прав іноземців в політичній сфері, у зв'язку з тим, що їх обсяг дещо вужчий, ніж у громадян України, а отже вони підлягають обмеженню.

Для того, щоб визначити обсяг політичних прав іноземців в Україні потрібно розглянути поняття, сутність та природу прав, свобод людини.

Права, свободи та обов'язки – найголовніший (основний) елемент конституційно-правового статусу як громадянина, так і іноземця. У правах, свободах та обов'язках не лише фіксуються стандарти поведінки, які вважаються обов'язковими, корисними, доцільними для нормальної життєдіяльності суспільства, а й розкриваються основні принципи взаємовідносин держави і особи [1, с. 233].

Український науковець Кравченко В.В. вважає, що права людини - це соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних і духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами [2, с. 139].

Поняття "права людини" складне й багатогранне, це - категорія не лише юридична, а й філософська, політична, моральна. Для кращого розуміння сутності цього поняття слід звернути увагу на такі його аспекти:

1) права з'являються у людини від моменту на-

родження як невід'ємні умови фізичного і соціального існування та розвитку і, водночас, як засіб і мета життя, незалежно від того, усвідомлюються вони людиною чи ні;

2) за змістом права людини - це такі її соціальні можливості, які пов'язані з конкретно-історичними умовами; об'єктивно обумовлені досягнутим економічним і культурним рівнем життя суспільства, вони виявляють сукупність потреб, задоволення яких сприяє забезпеченню людині певного стандарту життя, характерного для конкретного суспільства. Тому законодавець не може штучно змінювати обсягу прав і свобод: непомірне розширення меж реальних можливостей людини призведе до фіктивного характеру прав людини і, навпаки, свавільне обмеження прав призводить до дезінтеграції функцій соціальної системи;

3) права людини - це категорія можливої поведінки людини; їх реалізація залежить від бажання конкретної людини, а держава не може і не повинна примушувати до використання прав. Водночас нормальне функціонування сучасного демократичного суспільства неможливе без використання його членами своїх прав і свобод. Ось чому держава не може обмежуватись юридичною фіксацією прав людини, вона повинна їх забезпечити (гарантувати) не тільки правовими, а й економічними, політичними та культурними засобами;

4) права людини мають універсальний характер, неподільні, взаємопов'язані та взаємообумовлені, вони є надбанням кожної людини. Британська енциклопедія визначає їх таким чином: "Права належать індивіду, оскільки він є людиною. Вони співвідносяться з широким континуумом цінностей, що універсальні за своїм характером і в деяких значеннях однаково притаманні всім людським істотам." [2, с. 140].

Природа прав і свобод людини визначається тим, що в якій би країні особа не проживала, вона перебуває під захистом світового співтовариства, а також держави, громадянином якої є. Стан свободи не да-

рується публічною владою, а належить людині від її народження і реалізується через суб'єктивні права, які мають природно-правовий характер, а тому є невід'ємними. Конституція України (ст. 21) встановлює, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, що права і свободи людини є невідчужуваними й непорушними [3]. На шляху свободи стоїть держава, яка створюється людьми для підтримки можливості реалізації самої свободи. Держава через закони, і насамперед Конституцію, закріплює права і свободи людини, які є мірою можливої поведінки для особи. Таким чином, права людини виникають з природного права, а права громадянина — з позитивного. Але і ті, й другі мають невідчужуваний характер. [4, с. 119]

Права та свободи іноземців в Україні — це визначені Конституцією та законами України можливості іноземців обирати вид і міру своєї поведінки з метою користування політичними, економічними, соціальними, культурними та іншими благами з метою задоволення особистих законних інтересів і потреб.

Незважаючи на те, що в останній редакції Закону України “Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства” від 22.09.2011 немає окремого розділу “Права, свободи та обов’язки іноземців та осіб без громадянства”, у зв’язку з пропозицією народного депутату Кармазіна Ю.А., вважаємо, що права та свободи іноземців мають певні особливості, особливо в політичній сфері. Вбачаємо доцільним провести порівняння політичних прав та свобод іноземців та громадян України.

Політичні права і свободи пов’язані з участю особи в суспільно-політичному житті, з формуванням органів державної влади та органів місцевого самоврядування [2, с. 145]. Політичні права і свободи — це права, які належать людині як члену політичного співтовариства, коли він виступає насамперед як громадянин держави.

В Україні політичні права належать переважно громадянам, хоча деякими з них можуть користуватись також іноземці і особи без громадянства. Громадяни, що асоційовані як народ, реалізують владу, а громадянин як індивід бере участь у реалізації державної влади. Щодо політичних прав правосуб’єктність у повному обсязі настає з 18 років. Політичні права можуть реалізовуватись людиною та громадянином як індивідуально, так і колективно. Наприклад, тільки колективним є право на збори, мітинги, об’єднання у політичні партії та громадські організації, яке одноособове здійснити неможливо. Закріплені в Конституції України політичні права і свободи відповідають загально визнаним міжнародним нормам, які передбачені у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. і Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. та інших міжнародно-правових актах. Регламентація політичних прав і свобод здійснюється у відповідних законодавчих актах, насамперед в законах про вибори, про всеукраїнський та

місцеві референдуми, про політичні партії в Україні [4, с. 146].

До політичних прав і свобод належать: а) право на свободу об’єднання у політичні партії та громадські організації; б) право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування; в) право збиратись мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації; г) право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення; ґ) право на прийняття, поновлення та набуття громадянства України; д) право на притулок [3].

Право на свободу об’єднання у політичні партії та громадські організації та право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та місцевого самоврядування. Суверенітет українського народу — це найважливіша основа конституційного ладу України. Практичну реалізацію він отримує через реалізацію кожним громадянином своєї волі в політичному житті країни. Найбільш узагальненим, інтегруючим усі інші політичні права і свободи є право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування. Право кожного громадянина брати участь в управлінні справами держави — важлива ознака демократизму держави. Навіть у конституціях тоталітарних держав це право проголошується, хоча і має формальний характер. Поточне законодавство України про вибори, про всеукраїнський та місцеві референдуми детально регламентує ці права громадян.

Важливим правом, яке безпосередньо стосується участі громадян в управлінні справами держави, є закріплене право на свободу об’єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Громадські організації сприяють розвитку політичної активності і самодіяльності громадян. Прийняття або вступ до таких організацій відбувається на добровільних засадах, і ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об’єднання громадян чи обмежений у правах за належність до політичних партій або громадських організацій. Причому всі об’єднання громадян рівні перед законом. За радянських часів об’єднання громадян значною мірою були одержавлені і діяли під керівництвом КПРС без відповідної правової основи [4, с. 147].

Конституція України встановлює заборону щодо утворення і діяльності політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну

конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення. Політичним партіям та громадським організаціям забороняється мати воєнізовані формування [3]. Ці вимоги цілком відповідають світовим конституційним стандартам взаємовідносин держави і політичних угруповань. Заборона діяльності об'єднань громадян може відбуватися в судовому порядку.

За своїм змістом і характером право на об'єднання передбачає можливість створення двох видів недержавних об'єднань: політичних партій і громадських організацій. Вимоги щодо права громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації та порядок їх створення передбачені ст. 36 і ст. 37 Конституції України, ЗУ "Про об'єднання громадян" від 16 червня 1992 р. та ЗУ "Про політичні партії" від 5 квітня 2001 р. [3, 5, 6].

Іноземці не можуть бути засновниками та членами політичних партій, однак можуть бути засновниками та членами громадських організацій (ст. 11, 12) [5]. Громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів (ст. 3) [5]. Отже, іноземці, які на законних підставах проживають чи перебувають в Україні, мають право вступати в профспілки, кооперативні організації, спортивні, наукові, культурні об'єднання, якщо це не заперечує статутам даних об'єднань.

Дане положення цілком відповідає міжнародно-правовим актам, зокрема ст. 16 Європейської конвенції з прав людини.

Ст. 8 ч. 1 п. б Резолюції 40144 Генеральної Асамблеї ООН від 13 грудня 1985 року "Декларація про права людини щодо осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають" визначає право іноземців вступати в професійні союзи та інші громадські організації або асоціації за своїм вибором та брати участь в їхній діяльності [7].

Іноземці не мають права обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування, а також брати участь у всеукраїнському та місцевому референдумах (ст. 38) [3].

Іноземці не бути державними службовцями (ст. 3) [8], в тому числі не мають право працювати в апараті органів прокуратури, судів, митного контролю, служби безпеки України, внутрішніх справ та інших, якщо інше не передбачено законами України.

Право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації закріплене у ст. 39 Конституції України. Воно дає можливість громадянам України збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації. Про їх проведення мають завчасно бути повідомлені органи виконавчої влади чи місце-

вого самоврядування.

Обмеження реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Особи, які порушили встановлений порядок організації і проведення публічних заходів, несуть відповідальність згідно з адміністративним законодавством.

В статті 39 йдеться про публічні збори та інші публічні заходи з суспільно-значущих питань. Тому таке право належить тільки громадянам. Іноземці мають право збиратися в мирні демонстрації, мітинги лише, якщо вони не переслідують будь-якої політичної мети. Це право відповідає загально визнаним нормам міжнародного права, зокрема нормам Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини (ст. 11) [9].

Право на звернення встановлене у ст. 40 Конституції України, і воно є правом кожного направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом термін. Закріплення цього права є вираженням демократичності нашої держави і відповідає загально визнаним міжнародним стандартам. У Законі України "Про звернення громадян" від 2 жовтня 1996 р. детально регламентуються питання практичної реалізації конституційного права людини на звернення, під яким розуміються викладені у письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви або скарги. Звернення мають розглядатись і вирішуватись у місячний термін від дня їх надходження, а ті, що не потребують додаткового вивчення, — невідкладно, але не пізніше 15 днів від дня їх отримання [10, ст. 20]. За порушення передбаченого законом порядку розгляду звернень, а також за переслідування громадян, що подали звернення, законодавством України передбачається юридична відповідальність [4, с. 149].

Згідно зі ст. 1 ЗУ "Про звернення громадян" особи, які не є громадянами України і законно знаходяться на її території, мають таке ж право на подання звернення, як і громадяни України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами [10].

Незважаючи на те, що комплекс політичних прав іноземців значно вужчий, ніж у громадян України, їм надано можливість користуватися правом на прийняття до громадянства України, на поновлення у громадянстві України, на набуття громадянства України за певними обставинами.

Право на прийняття до громадянства України. Іноземець або особа без громадянства можуть бути за їх клопотаннями прийняті до громадянства України.

Умовами прийняття до громадянства України є:
- визнання і дотримання Конституції України та

законів України;

- подання декларації про відсутність іноземного громадянства (для осіб без громадянства) або зобов'язання припинити іноземне громадянство (для іноземців);

- безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років;

- отримання дозволу на імміграцію;

- володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування. Ця умова не поширюється на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі);

- наявність законних джерел існування.

До громадянства України не приймається особа, яка:

- а) вчинила злочин проти людства чи здійснювала геноцид;

- б) засуджена в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості) з урахуванням рівня загрози для національної безпеки держави;

- в) вчинила на території іншої держави діяння, яке визнано законодавством України тяжким або особливо тяжким злочином (ст. 9) [11].

Право на поновлення у громадянстві України.

Особа, яка після припинення громадянства України набула іноземне громадянство (підданство) або іноземні громадянства (підданства), повернулася в Україну на постійне проживання і подала заяву про поновлення у громадянстві України та зобов'язання припинити іноземне громадянство, за відсутності підстав, передбачених частиною п'ятою статті 9 ЗУ "Про громадянство України", реєструється громадянином України. Іноземець, який перебуває у громадянстві (підданстві) кількох держав, подає зобов'язання припинити громадянство всіх цих держав. Іноземець, якому надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, замість зобов'язання припинити іноземне громадянство подає декларацію про відмову від іноземного громадянства. Іноземець повинен подати документ про це, виданий уповноваженим органом відповідної держави, до уповноваженого органу України протягом двох років з моменту реєстрації його громадянином України. Якщо іноземець, маючи всі передбачені законодавством цієї держави підстави для отримання такого документа, з незалежних від нього причин не може отримати його, він подає декларацію про відмову від іноземного громадянства (ст. 10) [11].

Право іноземця на набуття громадянства України можливе лише:

- дитиною внаслідок усиновлення;

- дитиною внаслідок встановлення над нею опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, у дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя;

- особою, визнаною судом недієздатною, внаслідок встановлення над нею опіки громадянина України;

- дитиною у зв'язку з перебуванням у громадянстві України її батьків чи одного з них;

- дитиною внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства (ст. 12-15) [11].

Проявленням гуманної сутності Української держави є конституційні положення *про право притулку*. Притулок - один з найдавніших правових інститутів, відомий на всіх етапах розвитку держави і права, у кожен історичний період має свій юридичний зміст, особливі риси і форми. Його становлення має тісний зв'язок із звичаями та традиціями, історією держави, міжнародних відносин, міжнародних звичаїв і права.

Інститут притулку став загальноновизнаним принципом міжнародного права і дістав своє закріплення передусім у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, а також у Декларації ООН про територіальний притулок від 14 грудня 1967 року, а згодом на регіональному рівні у Європейській декларації про територіальний притулок 1977 року, Конвенції, яка визначає держави, відповідальні за розгляд заяв про надання притулку, поданих в одній із держав-членів Європейського співтовариства (Дублінська конвенція), від 15 червня 1990 року тощо [12, с. 153].

З міжнародних документів випливає, що право притулку є не що інше, як компетенція кожної держави, яка ґрунтується на її суверенітеті, територіальному верховенстві, дозволити іноземцю або особі без громадянства (за винятком тих, кому притулок міжнародними договорами прямо заборонено надавати), які зазнають переслідувань, в'їхати до країни, перебувати на території держави з наданням відповідного правового статусу. При цьому держава зобов'язана гарантувати невидачу й невислання шукача притулку, а також того, хто отримав відповідний статус, до країни, де він переслідується або де йому може загрожувати небезпека. Тільки сама держава може вирішувати, кому користуватися правом притулку, в чітких інтересах, якими будуть форма і зміст права притулку та визначати умови його застосування.

Інакше кажучи, інститут притулку має подвійний характер: з одного боку, він визнається внутрішньо-державним правом, з іншого - міжнародним. Його основою є державний суверенітет, цілісність і недоторканність території держави, оскільки кожна держава сама і лише сама вирішує, кому надавати притулок на своїй суверенній території. Коли право притулку закріплено в конституції або інших нормативно-правових актах, держава визначає коло осіб, на яких поширюється це право, а отже, бере на себе зобов'язання вирішувати в кожному окремому випадку питання притулку щодо цих осіб. Тому на неї покладене завдання невидачі, невислання, гарантування й забезпечення прав і свобод людини особі, якій надано притулок.

Міжнародно-правовими актами визначено категорію осіб, яким притулок надаватися не може: тим, хто вчинив злочин проти миру, військовий злочин,

злочин проти людяності й людства або діяв всупереч принципам і нормам ООН. У Конвенції про статус біженців від 28 липня 1951 року та Конвенції про статус апатридів від 28 вересня 1954 року також зазначається, що ці конвенції не застосовуються до осіб, які вчинили діяння, що кваліфікуються як міжнародні злочини [12, с. 154].

В національних нормах різних країн про притулок загальною підставою для його надання є той чи інший вид переслідування особи у державі громадянства чи державі постійного проживання за політичними мотивами: факт клопотання такої особи про притулок породжує правовідносини між цією особою та державою притулку. Якщо в національному праві держав зазначено перелік осіб, які мають право на притулок, то її повноважними органами буде вирішуватися питання про можливість належності цієї особи до категорії, встановленої законом.

Право політичного притулку містять, зокрема, стаття 22 Конституції Португалії, стаття 10 Конституції Італії, стаття 17 Конституції Тунісу, стаття 13 Конституції Сирії. Федеративна Республіка Німеччина має як конституційні норми (пункт 1 статті 16а Основного Закону ФРН гарантує переслідуваним за політичними мотивами право притулку), так і положення законодавства; у преамбулі Конституції Франції визнається принцип надання притулку; Конституція Іспанії в частині четвертій статті 11 закріпила, що закон встановлює умови, за яких громадяни інших країн і апатриди можуть користуватися правом притулку в Іспанії.

Про право іноземців та осіб без громадянства на притулок йдеться також у конституціях Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії, Словаччини, Хорватії, Азербайджану, Білорусі, Грузії, Молдови, Росії. Формулювання щодо права на притулок різні; по-різному визначаються умови його надання. Здебільшого переважають політичні обставини. Об'єктивно виправданим є універсальний підхід - надання притулку з підстав правозахисної діяльності переслідуваних осіб.

Право притулку закріплено в Конституції України (ч. 2 ст. 26) та в ЗУ "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" (ст. 7). Згідно з п. 26 ч. 1 ст. 106 Конституції України, тільки Президент України приймає рішення у вигляді указу про надання притулку, який не потребує контрасигнації, тобто закріплення підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт і його виконання. Така редакція є чи не найвужчою за змістом і обсягом серед аналогічних положень, закріплених у конституціях постсоціалістичних країн [12, с. 157].

Однак питання надання притулку в Україні також регулюється спеціальним Законом України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тим-

часового захисту" [13].

Для гарантування одержання притулку законодавець доповнив статтю 203 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка передбачає, що на випадки, коли іноземці чи особи без громадянства з наміром набути статус біженця незаконно перетнули державний кордон України і перебувають на території України протягом часу, необхідного для звернення до відповідного органу міграційної служби із заявою про надання їм статусу біженця відповідно до Закону України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту", адміністративна відповідальність не поширюється; статтю 204-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, згідно з якою звільняються від адміністративної відповідальності іноземці чи особи без громадянства, які бажають використати права на притулок або набуття статусу біженця, якщо вони в установлений законом термін звернулися до відповідних органів державної влади [14].

Світова практика свідчить, що надання притулку іноземцю не тягне автоматичного надання громадянства. І те, і інше залежить від волі держави. Не виключена ситуація, коли особі надають притулок, а в громадянстві відмовляють [15, с. 51].

Отже, можна зробити висновок, що дійсно обсяг політичних прав іноземців дещо вужчий, ніж у громадян України, це виражається у тому, що іноземці в Україні не мають права:

- вступати до політичних партій та бути їх засновниками;
- брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах;
- обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування;
- бути державними службовцями.

Право іноземців на збори, мітинги, демонстрації також дещо обмежено законодавством України.

Однак іноземці на рівні з громадянами України мають право:

- об'єднуватися в профспілки, кооперативні організації, спортивні, наукові, культурні об'єднання та інші громадські організації, якщо це не суперечує статутам даних об'єднань;
- направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення

Також в Україні виключно іноземцям надано можливість користуватися такими політичними правами як: 1) право на прийняття до громадянства України, 2) право на поновлення у громадянстві України; 3) право на набуття громадянства України за певними обставинами; 4) право на притулок.

Вважаємо, що всі обмеження, встановлені в Україні для іноземців є цілком обґрунтованими та відповідають міжнародним стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Теория права и государства / Под ред. проф. Г. Н. Манова. Учеб-ник для вузов.- М.: Изд-во БЕК, 1996.- 336 с.
2. Кравченко В. В. Конституційне право України: Навчальний посібник.-Вид. 3-тє, виправл. та доповн. К.: Атіка, 2004 -

- 512 с.
3. Конституція України //Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
 4. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ За ред. академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора Ю. М. Тодики, доктора юридичних і політичних наук, професора В. С. Журавського. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. - 544 с.
 5. Закон України “Про об’єднання громадян” // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 34. Ст. 504.
 6. Закон України “Про політичні партії в Україні” // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 23. Ст. 118.
 7. Резолюція 40/144 Генеральної Ассамблеї ООН от 13 декабря 1985 года “Декларация о правах человека в отношении лиц, не являющихся гражданами страны, в которой они проживают” (http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_227).
 8. Закон України “Про державну службу” // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 52. Ст. 490.
 9. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини. - К.: Право, 1999.
 10. Закон України “Про звернення громадян” // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256.
 11. Закон України “Про громадянство” // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 13. Ст. 65.
 12. Чехович С. Б. Елементарний курс міграційного права України: Конспект лекцій: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2004. — 216 с.
 13. Закон України “Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту” //Офіційний вісник України від 12.08.2011. № 59.
 14. Кодекс України про адміністративні правопорушення //Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
 15. Ю.Н. Тодыка, Н.А. Ришняк: Правовой статус иностранцев и беженцев в Украине / Учебное пособие. Харьков, 1997. - 84 с.